

ATRASTA CHYLINSKIO SENOJO TESTAMENTO DINGUSIO EGZEMPLIORIAUS KOPIJA

GINA KAVALIŪNAITĖ

Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5, Vilnius
El. paštas: gina.kavaliunaite@lki.lt

1660 metų Londono arba vadinamoji Chylinskio Biblija yra viena iš tų knygų, apie kurią girdėjo ar skaitė daugelis. Nors išspausdinta tebuvo tik pusė Senojo Testamento, būtent šis Olandijoje ir Anglijoje atliktas Biblijos vertimas, spausdintas Londone, ištisus šimtmečius buvo minimas garsiausiose Europos bibliografijose, būtent šio vertimo malda iš Kalno pamokslo buvo cituojama Europos poligloduose. Šios knygos vertėjo pasirengimas savo darbui liudija gerą mūsų šalies XVII amžiaus humanitarų išsilavinimą, kaip tik ši knyga daugybę metų garsino Lietuvą. Tačiau retam kam yra tekusi laimė pavartyti ją savo rankose. Chylinskio Senojo Testamento vertimas ligi šiol tebėra bibliografinė retenybė, vienintelis išlikęs egzempliorius saugomas Londone, Britų muziejaus bibliotekoje. Ligi šio laiko jis nė karto nebuvo pakartotinai išleistas.

Chylinskio Biblija ir jos spausdinimo sustabdymo aplinkybės

Nepalankiai susiklosčius aplinkybėms, 1660 metais Londone buvo išspausdinta tik-tai dalis Senojo Testamento, Naujojo Testamento rankraštis rastas tik 1933 metais, kai Britų biblioteka iš antikvaro už nedidelę kainą įsigijo nežinomą rankraštį. 1934 metais lenkų mokslininkas Stanisławas Kotas nustatė, jog tai – Chylinskio Biblijos Naujojo Testamento vertimas [15, 43–67]¹. Rankraštis ir šiuo metu saugomas Britų muziejaus bibliotekoje (šifras: MS 41301), jo pradžioje užrašyta: „Versionis Bibliorum in Lingvam Lithvanicam. Tomus VII“², kitame lape – „tranflacię zacząłem w

¹ 1958 metais išleistas Chylinskio Naujojo Testamento perrašas [18], 1961 – indeksas [16], o 1984 – faksimilė [17].

² „Biblija lietuvių kalba. VII tomas.“

imieniu Panſkim d. 22. 8bris 1657. w Oxforcie ſtylo veteri“³ [18, 3/2v]. Remiantis šiuo įrašu, 1657 metai paprastai laikomi Chylinskio Biblijos vertimo pradžia, tačiau jis veikiausiai rodo Naujo Testamento, t. y. septintojo rankraščio tomo, o ne visos Biblijos vertimo pradžią. Senąjį Testamentą Chylinskis pradėjo versti dar studijuodamas Olandijoje, o atvykęs į Angliją baigė versti visą Bibliją ir ėmė rūpintis jos leidyba. Tam reikalui 1659 metais išleido knygelę *An Account OF THE TRANSLATION OF THE BIBLE INTO THE LITHUANIAN TONGUE* <...> (1659), kurioje rašė turįs išverstą visą Šventąjį Raštą [4, 5].

Chylinskio veiklą Anglijoje rėmė žymiausi to meto protestantų veikėjai – vadinamojo Hartlibo ratelio steigėjai ir pagrindiniai dalyviai – Samuelis Hartlibas, Johnas Dury ir Janas Amosas Comeniusas [Komenskis]⁴. Hartlibas drauge su bendražygiais iš Oksfordo ir Kembridžo universitetų aktyviai rėmė Biblijos vertimus į užsienio kalbas. Hartlibas finansavo Olandijoje veikusį Theodorą Petreusą, kuris leido Biblijas Rytų kalbomis [35, 402]. Hartlibas supažindino Chylinskį su Oksfordo profesoriais Robertu Boyle’iu, garsiu chemiku, bei Johnu Wallisu, matematiku. Boyle’is tuo metu degė idėja išversti Šventąjį Raštą į daugelį kitų kalbų, jis buvo įsteigęs fondus vertimams į airių, velsiečių, malajų ir turkų kalbas [15, 54]. Hartlibas pristatė Chylinskį draugijai *Macaria*, pavadintai pagal Hartlibo išleistame veikale *Macaria* minėtą Makarijos Karalystę. Tai turtingų ir įtakingų mokslininkų bei teologų draugija, palaikiusi Hartlibo idėjas. Draugijos tikslas – skatinti protestantų vienybę, ekonomikos (ypač žemės ūkio) bei edukacinės sistemos reformą. Drauge su bendraminčiais iš abiejų Anglijos universitetų Hartlibas įkūrė privatų Chylinskio darbų finansavimo fondą [34, 404; 7, 74]. Siekdamas surinkti daugiau lėšų spausdinti Bibliją, šis fondas išleido Chylinskio parašytą reklaminio pobūdžio knygelę *An Account OF THE TRANSLATION OF THE BIBLE INTO THE LITHUANIAN TONGUE* <...> *in the VNIVERSITY of OXFORD* (November 15. 1659. Oxford: Printed by Hen: Hall, Printer to the Univerſity, 1659)⁵ [4], kurioje kalbama apie lietuviško Biblijos vertimo poreikį, lig tol išleistus lietuviškus reformatų leidinius,

³ „Vertimą pradėjau Viešpaties vardu Oksforde 1657 metų spalio 22 dieną pagal seną kalendorių.“

⁴ Hartlibas yra iš Mažosios Lietuvos kilęs mokslininkas ir pedagogas, suteikęs ir vadovavęs dideliame humanistų būriui (ir dėl savo kilmės, ir dėl ryšių su broliu Georgu Hartlibu, Vilniaus kalvinistų mokyklos rektoriumi, jis gerai išmanė Lietuvos ir Lenkijos reformatų bažnyčios reikalus); Johnas Dury – presbiterionų ministras, protestantų bažnyčių suvienijimo idėjos autorius, palaikęs glaudžius ryšius su lenkų kalvinistais; čekas Janas Amosas Comeniusas [Komenskis], tuomet vadintas moderniosios edukacijos tėvu, yra pansofizmo filosofijos kūrėjas. Visus tris, labai skirtingas asmenybes, vienijo bendri siekiai ekumeninėje ir mokslo srityse.

⁵ Išlikę trys, o ne vienas, kaip lig šiol buvo manoma, šio leidinio egzemplioriai: vienas Britų bibliotekoje (šifras 12.14.a5) ir du Bodleian bibliotekoje Oksforde (šifrai Wood B 37(2) ir C13.6.(47) Linc.).

ketinimą išversti Biblijos komentarus iš *English and Dutch Annotations*. Maždaug po metų Chylinskis parengė lotynišką *An Account* variantą, pavadintą *RATIO Institutæ Tranſlationis BIBLIORUM IN LINGUAM LITHUANICAM* <...> *Unà cum Teſtimonio & Judico Almæ Uniuerſitatis OXONIENSIS Reverendiſſimorum Patrum, nec non aliis etiam Teſtimonialibus, Celeberrimæ Academiæ Friſiorum, quæ eſt FRANEQUERÆ* <...> (apie 1661)⁶ [5], kuriuo buvo siekiama užsitikrinti Lietuvos kalvinistų paramą. *Ratio* <...> leidimo metai ir vieta tiksliai nežinomi, nes vienintelio išlikusio šio leidinio egzemplioriaus apatinis kraštas su informacija apie leidimo metus ir vietą yra nupjautas. *Ratio* <...> perrašą su vertimu į lietuvių kalbą, įvadininiu straipsniu ir komentarais apie to meto istorines realijas paskelbė Ingė Lukšaitė [26, 248–274].

Kaip matyti iš Hartlibo laiško Johnui Worthingtonui, spausdintoji Chylinskio Senojo Testamento dalis buvo įteikta Anglijos, Škotijos ir Velso karaliui Karoliui II: „Chylinski, hath printed part of his translation, which was in a fair but small character: so much as was done in it was presented to his Majesty“⁷ [7, 86]. Karalius rėmė šios Biblijos spausdinimą ir išleido įsaką apie visoje Anglijoje ir Škotijoje skelbiamas rinkliavas Lietuvos protestantams ir lietuviškos Biblijos spausdinimui paremti. Richardo Steele teigimu [38, 58], įsakas buvęs pasirašytas paties karaliaus ranka, nors tuo metu Anglijoje tai buvęs neįprastas dalykas. Įsaku buvo skelbiamos rinkliavos lietuviškos Biblijos spausdinimui baigti ir sugriautoms Lietuvos bažnyčioms atstatyti: „And Our further will and pleasure is, that they the said EDWARD FENN and JOHN FENN as they shall receive any Sum, amounting to the Sum of One hundred pounds or above, do forthwith lend, or by Exchange make over the same into the Parts beyond the Seas, for the Relief and Sustainance of the said Poor distressed Churches, beside such Sum as shall be necessary for the finishing of the said Pious Work of Translating and Printing the said Bible here in Our City of LONDON“⁸ (Britų biblioteka; šifras Luttrell 3(27)). Rinkliavos vyko visose Karolio II valdose: įsakas turėjo būti išsiųstas į kiekvieną grafystę, kiekvieną bažnyčią. Visi šie parengiamieji darbai buvo atliekami paties karaliaus lėšomis.

⁶ Vienintelis išlikęs šios knygelės egzempliorius saugomas Upsalos universiteto bibliotekoje, šifras Språkvet.Allm.Grafik [58: 222].

⁷ „Chylinskis išspausdino dalį savo vertimo, tai buvo aiškūs, bet smulkūs rašmenys. Tiek, kiek buvo padaryta, buvo įteikta Jo Didenybei.“

⁸ „Ir tolimesnė Mūsų valia bei malonė yra ta, kad minėtieji Edvardas Fennas ir Johnas Fennas, vos tik surinks bet kokią sumą, lygią šimtui svarų ar daugiau, toliau ją persiųstų arba perduotų per mainus į užjūrio šalis, nuskurdusioms ir sugriautoms bažnyčioms išlaikyti bei kitoms jų reikmėms; minėta suma turi būti atlikusi nuo tos sumos, kuri būtina tam, kad čia, Mūsų mieste Londone, būtų užbaigtas kruopštus aukščiau minėtos Biblijos vertimo ir spausdinimo darbas.“

Su tokiais plačiais užmojais ir įtakingų asmenų parama pradėtas lietuviškos Biblijos spausdinimas 1663 metais spalio 10 dieną vykusio Lietuvos reformatų provincinio sinodo sprendimu buvo sustabdytas. Oficiali sustabdymo priežastis versija – Chylinskio vertimas esąs pilnas klaidų [25, 94–102], tačiau kalbinė Chylinskio vertimo analizė nepatvirtina šio teiginio. Chylinskio kalba jokių būdu nėra blogesnė už kitų to meto lietuviškų tekstų kalbą. Tos nuomonės vieningai laikosi daugelis kalbininkų [44, 227; 21, 98]. Tikroji priežastis veikiausiai buvo Lietuvos kalvinistų tarpusavio nesutarimai ir konkurencija [24, 99; 30, 69–71]. Kaip matyti iš 1663 metų vasario 25 d. įrašo karaliaus Slaptosios tarybos protokoluose, 42 spausdinti Chylinskio Biblijos lankai ir 158 lankai nepanaudoto popieriaus buvo perduoti olandų kongregacijos kunigui tėvui Cesariui Calandrini [37, 59]. Koks tolesnis šių spausdintų Chylinskio Senojo Testamento lankų likimas, nežinoma. Naujojo Testamento gale pridėtuose lapuose užrašyta, jog Biblija buvo spausdinama 3000 egzempliorių tiražu, milžinišku tiems laikams. Nors visas tiražas dingo, savo skaitytojo nepasiekė, lietuviškos Biblijos spausdinimo faktas Europoje buvo gana plačiai žinomas.

Informacijos apie Londone 1660 metais išleistą Bibliją pasklidimas po įvairius XVII–XVIII amžių leidinius

Informacija apie 1660 metais spausdintą lietuvišką Bibliją pasklido po XVII–XVIII amžių bibliografinius leidinius: apie ją rašė Wilhelmas Crowaeus 1672 išleistame *Elenchus scriptorum* [8], Christianas Kortholtas – 1686 metais išleistame traktate *De variis scripturae editionibus* [14], Henningas Witte – knygoje *Diarium Biographicum* [41], Le Longas – bibliografijoje *Bibliotheca sacra* [22], Friderichas Gothilfas Freytagas – leidinyje *Analecta Litteraria de Libris Rarioribus* [9], Davidas Clementas – bibliografijoje *Bibliothèque curieuse historique et critique* [6] bei kiti autoriai. Visuose jie pateikė duomenų apie lietuviškos Biblijos spausdinimo Londone faktą, vėlesniuose leidiniuose buvo nurodoma, jog tai esanti be galo reta knyga; kadangi be jokių papildymų iš knygos į knygą keliavo tos pačios žinios, galima spręsti, kad bibliografijų leidėjai aprašomos Biblijos patys nebuvo matę.

Garsą apie Londone išėjusią lietuvišką Bibliją skleidė ir į daugelį poliglotinių leidinių, kurie Europoje buvo populiarūs kaip spaudos reklamos priemonė, įdėti lietuviški poteriai, prie kurių buvo nurodyta, kad jie paimti iš Lietuviškos Biblijos, išspausdintos Londone 1660 metais: „Conf. Bibl. Lituan. Lond. 1660“ [pačiau apie tai žr. 13, 345–354].

Chylinskio Biblijos paieškos XVIII–XIX amžiais

XVIII amžiuje prasidėjo sistemingesnės šios knygos paieškos. Visų pirma šio leidinio ėmėsi ieškoti asmenys, dėję pastangų išleisti lietuvišką spausdintą Bibliją, – tai Halės universiteto profesorius Gotthilfas Augustas Francke ir pirmos spausdintos lietuviškos Biblijos leidėjas Jacobas Quandtas. Halės lietuvių kalbos seminaro dalyviai 1729 metais Leipcege ėjusiam leidinyje „Neue Zeitungen von gelehrten Sachen“ kreipėsi į skaitytojus, galinčius turėti Le Longo minimą Chylinskio Biblijos vertimą, ir prašė atsiųsti jį profesoriui Franckei: „Auch ist man darauf bedacht, wenn man der von le Long in Bibliotheca S. gedachten Überfetzung der Litthauifchen Bibel, so in Engelland 1660 herauskommen und sehr rar ist, oder eines gewiffen MS. folcher Überfetzung habhaft werden könnte, auch zur Herausgebung der gantzen Heil. Schrifft zum besten diefer Nation, mit Gottes Hülffe unter der Hand Anfalt zu machen. Dafern jemand obgemeldete gedruckt, oder ein geschriebenes Exemplar gedachter Bibel befäße und folches auf eine Zeitlang anhero schicken wollte, der wird dienstlich gebeten, folches an den Prof. Francken allhier zu schicken“⁹ (Neue Zeitungen 1729: 639–640). Tačiau niekas į jų kreipimąsi neatsiliepė [33, 107], neįvykdytas liko ir Francke's sumanymas išleisti lietuvišką Bibliją.

1735 metais Biblijos pratarmėje Jacobas Quandtas rašė po ilgų ieškojimų suradęs šį retą leidinį: „Ich werde hoffentlich keines Fehltritts beschuldiget werden, wenn ich dieses [turima omenyje Quandto Bibliją] die erste Ueberfetzung der Bibel in die Littauische Sprache, und zwar in Preuffen nenne. Denn obwohl Jac. le Long einer Litthauifchen Bibel gedencket, so 1660. zu London, von Samuel Boguslao Chylinski ausgefertigt worden; so ist doch felbige in Preußen gar nicht bekannt, vielweniger nach der in unferm Litthauen angenommenen Mund=Art abgefasset, und wie ich vermuthe aus der Polnischen Ueberfetzung entsprungen <...> Nach langem Forfchen bin ich endlich so glücklich worden, diese überaus rare Bibel, jedoch ohne Titel, und nur bis in die Psalmen zu überkommen, daher selbst nicht feltzusetzen weiß, ob sie weiter abgedruckt worden“¹⁰ [31], jis pacitavo keletą šio unikalios leidinio eilučių, tačiau, deja, niekur nenurodė, kur tą leidinį rado.

⁹ „Taip pat galvojama ir apie tai, jeigu kas nors galėtų įsigyti le Longo Bibliotheca S[acra] minėtą lietuviškos Biblijos vertimą, išėjusį Londone 1660 metais ir labai retą, arba kokį nors šio vertimo rankraštį, su Dievo pagalba ir palaiminimu ruošusį viso Šventojo Rašto išleidimui šios tautos labui. Todėl jeigu kas nors išspausdintą arba rašytinį minėtos Biblijos egzempliorių turėtų ir jį galėtų kuriam laikui kur nors išsiųsti, yra labai maloniai prašomas atsiųsti jį profesoriui Franckei.“

¹⁰ „Manau, kad nesuklysiu sakydamas, jog tai [Quandto išleidžiama Bibliją] yra pirmas Biblijos vertimas į lietuvių kalbą Prūsijoje. Nors Jacobas le Longas mini lietuvišką Bibliją, kuri 1660 metais Londone buvo parengta Samuelio Boguslavo Chylinskio; Prūsijoje ji beveik visiškai nežinoma, juolab kad parašyta mūsų Lietuvoje vartojama tarme ir, kaip spėjama, yra išversta iš lenkiško teksto. <...> Po ilgų ieškojimų pagaliau man nusišypsojo laimė surasti šią be galo retą Bibliją, be antraštės ir siekiančią tiktai Psalmes, be to, aš ir pats negaliu nustatyti, ar ji buvo spausdinama toliau.“

Pirmas išsamesnis Chylinskio Biblijos tyrimas, kuriame Chylinskio vertimas buvo apibūdintas kalbiniu, istoriniu ir bibliografiniu aspektais, buvo atliktas 1826–1831 metais, tačiau dėl Lietuvoje prasidėjusio 1832 metų sukilimo liko nepausdintas ir dėl to visuomenei beveik nežinomas. Tai Jurgio Platerio „Trumpa žinia apie tą iszdawima lietuwiszkos Biblijos Londone“ (1826–1831)¹¹. Platerio rankraščio tekstą drauge su išsamiau įžanginiu straipsniu yra publikavę Vytautas Jurgutis ir Vladas Žukas [12, 193–203].

Naujas Chylinskio vertimo tyrimų etapas prasidėjo po to, kai Adalbertas Bezzenbergeris leidiniuose „Athenaeum“ (1879 sausis) ir „Kurjer Poznański“ (1879 vasaris) paragino visus kultūros istorikus, kalbininkus bei istoriografus ieškoti šios bibliografinės retenybės. 1880 metais leidinyje „Mitteilungen der Litauischen Literarischen Gesellschaft“ akcentuodamas šio vertimo svarbą Bezzenbergeris pasakojo, kaip jie drauge su Filippu Fortunatovu bergždžiai ieškojo Chylinskio Biblijos pėdsakų Britų muziejuje bei Imperatoriškojoje Peterburgo bibliotekoje: „Ich lasse die bibelübersetzung <...>, die sicherlich manche bereicherung des litauischen wörterbuches enthält, nunmehr in Wilna und Kiew suchen und hoffentlich wird man sie entweder in diesen städten, oder in England <...> wo in weiteren kreisen anlass zum suchen derselben gegeben ist, finden“¹² [3, 31].

A. Neubaueris, remdamasis W. Wisłockio *Przewodnik Bibliograficzny* [40,159] pateikta informacija, kad vienas „vadinamosios Chylinskio Biblijos“ egzempliorius saugomas Stettino Marijos vienuolyno gimnazijos bibliotekoje, apie ją paskelbė „The Academy“ [28, 467].

Leidinyje „Записки Императорской академии наук. Извлечение из протоколов заседаний Академии“ [19, 94] akademikas A. Kunikas pranešė, kad Peterburge rado Chylinskio Senojo Testamento egzempliorių, priklausiusį Jerziui Grużewskiui, vėliau padovanojusiam šį retą spaudinį Vilniaus universitetui, iš kur jis buvo pergabentas į Peterburgą.

A. Kuniko rastas Chylinskio Senojo Testamento egzempliorius įtrauktas į Silvestro Baltramaičio «Списокъ литовскихъ и древне-прусскихъ книгъ, изданныхъ съ 1533 по 1891 годъ» [2, 8, 407]. Sąrašė pateiktas antraštės fragmentas: *Biblie <...> su didžiu dabojimu perguldita Lietuws žmonems ant iszganitingos naudos, iszpausta Londone 1660. m. 8°. 416 стр.* Pavadinimas šiam spaudiniui, matyt, buvo duotas kurio nors iš jo skaitytojų arba paties Baltramaičio.

¹¹ Rankraštis saugomas LNB, šifras F 112–2.

¹² „Aš pavedžiau šio Biblijos vertimo, kuris, be abejonės, praturtintų lietuvišką žodyną, ieškoti Vilniuje ir Kijeve, ir greičiausiai jis atsiras arba šiuose miestuose, arba Anglijoje, kur platesniuose sluoksniuose taip pat yra paskata jo ieškoti.“

Apie trečiąją, Britų muziejaus bibliotekos įsigytą, Chylinskio Senojo Testamento egzempliorių 1893 metais Londono leidiniuose „Athenaeum“ (1893 07 01) ir „The Academy“ paskelbė Britų muziejaus bibliotekininkas, slavų literatūros skyriaus darbuotojas Johnas Naakė [27, 1105]. Praėjus vos keletui dienų, 1893 metų liepos 13 dieną, ši atradimą lenkiškame Peterburgo savaitraštyje „Kraj“ aprašė M. E. Trepka: „pośród szpargałów, jakie antykwarysze przedstawiają całemi pakami zarządowi tej jedynej w świecie bibljoteki, znalazł p. Naake książkę bez tytułu, uszkodzoną i kurzem stuleci okrytą“¹³ [39, 7].

Informaciją apie visus tris egzempliorius *Mitteilungen der Litauischen Literarischen Gesellschaft* įdėjo E. Volteris [43, 61–63]. Visi trys Senojo Testamento egzemplioriai trumpai apibūdinti J. Paszkowskio straipsnyje „Die sogenannte Chyliński'sche Bibel“, išspausdintame Halėje ėjusiam leidinyje „Centralblatt für Bibliothekswesen“ [31, 458–467]; straipsnis skirtas lietuviškų poterių, keliavusių per įvairius leidinius, klausimui.

Taigi yra žinomi trys Chylinskio Senojo Testamento egzemplioriai, iš kurių tik tai vienas išliko iki šių dienų:

- i) Stettine, Marijos vienuolyno gimnazijos bibliotekoje atrastas egzempliorius; paprastai jis vadinamas Berlyno egzemplioriumi, nes iš Stettino buvo pervežtas į Berlyno karališkąją biblioteką kur buvo saugomas iki Antrojo pasaulinio karo, vėliau nebėra žinių apie jo likimą;
- ii) Peterburge atrastas egzempliorius, kurį 1805 metais Jerzy's Gruzewskis dovanavo Vilniaus universiteto bibliotekai, ir kuris 1842 metais buvo pergabentas į Peterburgo dvasinės akademijos biblioteką; jį įprasta vadinti Vilniaus egzemplioriumi, po 1918 metų šis egzempliorius dingo;
- iii) Johno Naakė Britų muziejaus bibliotekoje atrastas vadinamasis Londono egzempliorius; jis Britų bibliotekoje saugomas iki šiol.

Visi trys egzemplioriai nevienodos apimties, vienintelis išlikęs Londono egzempliorius yra pats trumpiausias (turi 176 puslapius ir siekia Jozuės knygą), Berlyno egzempliorius beveik dvigubai ilgesnis (384 puslapiai, baigiasi Jobo knyga), o Vilniaus – didžiausias (416 puslapiai, išspausdintas iki 40 psalmės). Abu pastarieji šiuo metu laikomi dingusiais, tačiau jų ištraukų buvo skelbta įvairiuose XIX amžiaus pabaigos–XX amžiaus leidiniuose. Ištraukų iš Berlyno egzemplioriaus yra publikavę Heinrichas Reinholdas [34], Augustas Leskienas [23], Jurgis Gerulis [10] ir Janas

¹³ „Tarp popiergalių, kokius antikvarai ryšuliais pristato tai vienintelei pasaulio bibliotekai, p. Naake surado knygelę be antraštės, apdriskusią ir dengiamą šimtmečių dulkių.“

Otrębskis [29], juo naudojosi Pranas Skardžius [36] ir Kazys Alminauskis [1]. Vilniaus egzempliorių savo rankose turėjo Jacobas Quandtas ir apie tai užsiminė savo rengiamos Biblijos pratarinėje [32], išsamiai ją aprašė Jurgis Pliateris [12], ištraukų publikavo Adamas Jöcheris [11], Eduardas Volteris [42], Maurycis Stankiewiczzius [37]. Berlyno egzempliorius dingo Antrojo pasaulinio karo metu, tačiau jo kopija naudojosi Janas Otrębskis, kaip nurodyta jo sudarytoje chrestomatijoje *Teksty litewskie 1. Teksty dawne* (Warszawa: PWN, 1957).

Berlyno egzemploriaus kopijos atradimas

Šiuo metu Lietuvių kalbos institute baigiamas rengti faksimilinis Chylinskio Senojo Testamento Londono egzemploriaus leidimas kartu su olandišku šaltiniu (parengė ja Gina Kavaliūnaitė). Išleidžiamoje knygoje greta išlikusios Chylinskio Senojo Testamento dalies taip pat bus publikuojamos Chylinskio angliškai ir lotyniškai parašytos knygelės *An Account* <...> ir *Ratio* <...>. Sumanius į knygą sudėti visą spausdintą Chylinskio palikimą, buvo surinkti visi toliau nei Londono egzemploriaus tekstas siekiantys XIX–XX amžiais perspausdinti Vilniaus ir Berlyno egzemploriaus fragmentai. Kaip nurodyta Jano Otrębskio sudarytoje chrestomatijoje *Teksty litewskie 1. Teksty dawne* (Warszawa: PWN, 1957), jis naudojosi ne Berlyno egzemploriaus originalu, o jo kopija. Perskaitęs spaudai parengtos knygos įvadinę dalį, dr. Juozas Karaciejus paragino jos paieškoti. Išsiaiškinus, kad profesoriaus Otrębskio archyvas testamentu buvo perduotas Vilniaus universiteto bibliotekai, padedama Lietuvių kalbos instituto bibliotekininkės Vilijos Lukševičienės kreipiausi į VUB direktorę Birutę Butkevičienę, kurios iniciatyva ir Rankraščių skyriaus vedėjos Nijolės Šulgienės bei darbuotojos Loretos Vinclovienės pastangomis gavau džiugią žinią: Chylinskio Biblijos Berlyno egzemploriaus kopija yra Vilniaus universiteto bibliotekos rankraščių skaitykloje, jos šifras: VUB RS f. 124–155. Tai pilna, tiems laikams gana geros kokybės nespaltvota Berlyno egzemploriaus kopija. Visas knygos atvartas nufotografuotas lape, kurio matmenys 17,5 x 25,4 cm. Tokiu būdu skaitytojui sugrįžo 384 puslapių apimties XVII amžiaus lietuviško Biblijos vertimo fragmentas, kuris jau buvo laikomas amžiams pražuvusiu (vienintelis išlikęs Londono egzempliorius turi tik 176 puslapius).

Pati Berlyno egzemploriaus kopija neturi jokių įrašų. Su kopijos rengimu galima sieti tiksliai beveik kiekviename atvarte, paprastai kairiojo puslapio apačioje, esančias lipdes su skaičiais nuo 8213 iki 8391 paskutiniame lape. Šiomis lipdėmis fotografas greičiausiai žymėjo kopijos kadrus. Kopijoje gerai matyti originalo proveniencijos. Pirmojo atvarto kairiajame priešlapyje yra tokie įrašai: „Biblia sacra Oct.9.“,

„XVIII, 270“, toliau – neryški, neįskaitoma frazė, apačioje užrašas „Th.B.II.o.15.“, dešiniajame priešlapyje: „1894.399“ ir du apvalūs antspaudai su užrašais: „Bibliothek des Marienstiftsgymnasiums zu Stettin“ ir „Biblioth. Regia Berolinenfi“. Ant-
rajame atvarte kairėje įrašas „vgl. Centralbl.f. Bibl. Wesen XV, 531.“ Dešinysis
antrojo atvarto puslapis atstoja antraštę, čia yra pirmojo šio leidinio savininko,
Chylinskio amžininko, teologo ir orientalistu Andreas'o Müllerio įrašas:

Biblia
LITHVANICA
COEPTA QUIDEM EDI
Londini 166..

Sed
Præveniente Morte
Autoris, *Samuelis Bohuslai Chy-*
Non absoluta ponò. *linsky,*
Andreae Milleri Greiffenhagij *a 1668*
1684.

Po rankraštiniu įrašu yra du apvalūs antspaudai su užrašais: „Bibliothek des
Marienstiftsgymnasiums zu Stettin“ ir „Biblioth. Regia Berolinenfi“.

Trečiajame atvarte, dešiniajame puslapyje pirmąją Mozės knyga prasideda spaus-
dintoji Senojo Testamento dalis. Berlyno egzemplioriuje yra tokios Senojo Testa-
mento knygos: Pradžios, Išėjimo, Kunigų, Skaičių, Pakartoto įstatymo ir Jozuės,
Teisėjų, Rutos, pirma Samuelio, antra Samuelio, pirma Karalių, antra Karalių, pir-
ma Kronikų, antra Kronikų, Nehemijo, Esteros ir dalis Jobo knygos (iki VI sky-
riaus). Londono egzemplioriaus tekstas baigiasi ties Jozuės knygos XVI skyriumi,
yra perpus trumpesnis.

Manoma, kad spausdintus Chylinskio Senojo Testamento lankus A. Mülleris
galėjo įsigyti viešėdamas Londone 1660 metais [33, 139]. Netrukus po jo mirties,
1694 metais, velionio valia knyga buvo perduota Marijos vienuolyno gimnazijos
bibliotekai Stettine. Vėliau ji buvo perkelta į Berlyno karališkąją biblioteką, kur ja
naudojosi Heinrichas Reinholdas, Pranas Skardžius, Jurgis Gerulis, Kazys Almi-
nauskis ir kiti mokslininkai. Ištraukų iš Berlyno egzemplioriaus buvo paskelbę Edu-
ardas Volteris [41] ir Heinrichas Reinholdas [33], be to, Reinholdas į savo straipsnį
įdėjo ir išorinį Berlyno egzemplioriaus aprašą. Pasak Reinholdo, Berlyno egzem-
plorius – tai švarus tomelis, įrištas kiaulės odos viršeliais. Atrastoji kopija visiškai
sutampa su kitais Reinholdo išvardytais požymiais: Berlyno egzempliorių sudaro

384 puslapiai, iš jų 337–368 trūksta (22-o ir 23-o lankų). 336 puslapis baigiasi II. Kronikų knygos 13,3 eilute *iz afztoniu fzymtu tukstanciu izzynktu wiru, budru galunu*. (kustodas 4. Ir.) 369 puslapis prasideda Nehemijo 8,1 eilutės fragmentu *Ó kad atajo fekmas Meno*. 384 puslapis nutrūksta ties Jobo 6 skyriaus įvadu *už nemalone barime priežafciu jo, 24. meldžia kad prieteley jo lautus nog tokiu* (kustodas grau–).

Per laimingą sutapimą tuo metu, kai buvo atrasta Berlyno egzemplioriaus kopija, jau parengtas Chylinskio Senojo Testamento faksimilinis leidimas dar nebuvo atiduotas į spaustuvę. Todėl Berlyno egzemplioriaus dalis, papildanti Londono egzemplioriaus tekstą (beveik 200 puslapių), bus įdėta į rengiamą leidinį. Greta lietuviško Chylinskio vertimo publikuojamos ir pagrindinio Chylinskio vertimo šaltinio – olandiškos *Statenbijbel* faksimilės ir išsami bibliografija apie Chylinskio Bibliją bei jos tyrimus. Knyga bus iliustruota garsiojo XVII amžiaus meistro Davido Loggano iliustracijomis iš albumo *Oxonia illustrata* [24] ir specialiai šiai knygai sukurtais Šarūno Leonavičiaus vario raizininiais.

Raštija lietuvių kalba yra palyginti nesena: seniausias lietuviškas tekstas ranka užrašytas 1502 metais išleistame traktate *Tractatus sacerdotalis* (manoma, kad jis įrašytas į knygą dar XVI amžiaus pradžioje [20, 31]). Ir rankraštinių, ir spausdintų lietuviškų tekstų palikimas yra negausus, todėl surasta 384 puslapių apimties XVII amžiaus spaudinio kopija (du šimtai šio leidinio puslapių apskritai nebuvo išlikę jokių pavidalu) yra be galo svarbus įvykis senosios lietuvių kalbos tyrėjams, kuriems reikšmingas kiekvienas XVII amžiaus kalbos fakto paliudijimas, ir nacionalinių kalbų, tarp jų ir lietuvių, vartojimo bei kalbos vertės suvokimo istorijai, per tai ir Lietuvos mentaliteto istorijai bei apskritai lietuvių kultūros istorijai.

Įteikta 2007 m. balandžio mėn.

NUORODOS

1. ALMINAUSKIS, Kazys. *Die Germanismen des Litauischen*. Die deutschen Lehnwörter im Litauischen von Dr. K. Alminauskis. Kaunas: Šv. Kazimiero draugijos knygynas, [1934], vol. 1.
2. BALTRAMAITIS, Silvestras. Списокъ литовскихъ и древне-прусскихъ книгъ, изданныхъ съ 1553 по 1891 годъ. Приложение къ «Сборнику библиографическихъ материаловъ для географіи, этнографіи и статистики Литвы». Составилъ С. І. Балтрамайтисъ. С.-Петербургъ: Типографія В. Безобразова и К°. 1892.
3. BEZZENBERGER, Adalbert. Zur litauischen bibliographie. *Mitteilungen der Litauischen Literarischen Gesellschaft*, 1880, no. 1 (1–6), Heidelberg, p. 27–40.

4. CHYLINSKI, Samuel Boguslaw. *An Account OF THE TRANSLATION OF THE BIBLE INTO THE LITHUANIAN TONGUE* <...> in the VNIVERSITY of OXFORD, November 15. 1659. Oxford: Printed by Hen: Hall, Printer to the Univerfity, 1659.
5. CHYLINSKI, Samuel Boguslaw. *RATIO Institutæ Tranflationis BIBLIORUM IN LINGUAM LITHVANICAM, In quam nunquam adhuc Scriptura sacra est versa, <...> Unâ cum Testimonio & Judicio Almæ Univerfitatis OXONIENSIS Reverendissimorum Patrum <...>*, ~1661.
6. CLEMENT, David. *Bibliothèque curieuse historique et critique, ou catalogue raisonné de livres difficiles à trouver*, Hannover, no. 4, 1735.
7. CROSSLEY, J., ed. *The Diary and Correspondence of Dr. John Worthington*. Manchester, 1855, vol. 2.
8. CROWAEUS, W. *Elenchus scriptorum in sacram scripturam tam graecorum, quam latinorum <...> in quo exhibentur eorum gens, patria, professio, religio: librorum tituli, volumina, editiones variae, quo tempore claruerint vel obierint. Elogia item aliquot virorum clarissimorum quibus omnibus praemissa sunt S. Biblia, partesque Biblicorum, variis linguis, variis vicibus edita*. Londini, 1672, 8°.
9. FREYTAG, F. G. *Analecta Litteraria de Libris Rarioribus*. Lipsiae: Officina Weidemanianina, 1750, 8°.
10. GERULLIS, Jurgis. *Senieji lietuvių skaitymai*. Kaunas: Lietuvos universiteto leidinys, 1927.
11. JOCHER, Adam B. *Obraz Bibliograficzno-historyczny Literatury i nauk w Polsce, od wprowadzenia do niej druku po rok 1830 włącznie z pism Janockiego, Bentkowskiego, Ludwika-Bolewskiego, Ossolińskiego, Juszyńskiego, Jana Winc. i Jerz. Sam. Bandików i t.d. wystawiony przez Adama Jochera*. Wilno: J. Zawadzki, p. 1840–1857.
12. JURGUTIS, Vytautas; ŽUKAS, Vladas. J. Plioterio darbas „Trumpa Žinia apie tą išsławima lietuviskos biblijos Londone“. *Lietuvos TSR Aukštųjų mokyklų mokslo darbai, Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai*. Vilnius, 1963, nr. 3, p. 193–203.
13. KAVALIŪNAITĖ, Gina. Samuelio Boguslavo Chylinskio „Tėve mūsų“ tradicija Europos poiglotiniuose leidiniuose. *Archivum Lithuanicum*, 2001, no. 3, p. 345–354.
14. KORTHOLT, Christian. *De Variis Scripturae Editionibus Tractatus Theologico-Historico-Philologicus: Quo de Textu divinarum literarum originario, diversis eius Translationibus, & celebrioribus operibus Biblicis, fuse agitur, quaeque de Scripturarum fontibus, versione LXX virali, Targumim, ac Latina Vulgata, Card. Bellarminus, huiusque propugnatores, Jacobus Gretserus & Vitus Erbermannus, minus recte disputant, solide refelluntur*. Kiloni[i]: Richelius, 1686.
15. KOT, Stanisław. Chylinski's Lithuanian Bible: origin and historical background. Iš *Biblia litewska Chylińskiego. Nowy Testament*. Poznań: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1958, vol. 2, p. 43–67.
16. KUDZINOWSKI, Czesław. *Biblia litewska Chylińskiego. Nowy Testament*: Indeks. Poznań: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1964, vol. 3.
17. KUDZINOWSKI, Czesław. *Biblia litewska Chylińskiego. Nowy Testament*: Fotokopie. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 1984, vol. 1.
18. KUDZINOWSKI, Czesław; OTREBSKI, Jan. *Biblia litewska Chylińskiego. Nowy Testament*: Tekst. Poznań: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1958, vol. 2.
19. KUNIK, A. Заседание 15 декабря 1887 года. In *Записки Императорской академии наук. Извлечение из протоколов заседаний Академии*. Историко-филологическое отделение. Санкт-Петербург, 1888, c. 57, 94.
20. LEBEDYS, Jurgis. Seniausias lietuviškas rankraštinius tekstas. Iš LEBEDYS, Jurgis. *Lituanistikos baruose*. Vilnius: Vaga, 1972.
21. LEBEDYS, Jurgis. *Senoji lietuvių literatūra*. Vilnius: Mokslas, 1977.

22. LE LONG, Jacob. *Bibliotheca sacra, seu syllabus omnium fere sacrae Scripture editionum ac versionum* <...> *Cum additamentis notisque auxit C. F. Boernerus*. Lipsiae, 1709, 8°.
23. LESKIEN, August. *Litauisches Lesebuch mit Grammatik und Wörterbuch*. Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, 1919.
24. LOGGAN, David. *Oxonia Illustrata, sive Omnium Celeberrimae istius Universitatis Collegiorum, Aularum, Bibliothecae Bodleianae, Scholarum Publicarum, Theatri Sheldoniani; nec non Urbis Totius Scenographia*. Oxford: e Theatro Sheldoniano [actually L. Lichfield], first edition, 1675.
25. LUKŠAITĖ, Ingė. Lietuviškos S.B. Chilinskio biblijos spausdinimo aplinkybės. *Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai*, A serija, 1971, t. 1(35), p. 87–109.
26. LUKŠAITĖ, Ingė. Samuelio Boguslavo Chilinskio „Biblijos vertimo į lietuvių kalbą pagrindimas“. *Knygotyra*, 2000, t. 36, p. 248–274.
27. NAAKÉ, John T. The London Lithuanian Bible of 1660. *The Academy*, 1893 07 08, p. 1105.
28. NEUBAUER, A. The Lithuanian Bible of 1660. *The Academy*, 1891 05 16, no. 39, p. 467.
29. OTRĘBSKI, Jan. *Teksty do ćwiczeń językoznawczych 2. Teksty litewskie. 1 Teksty dawne*. Opracował Jan Otrębski. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1957.
30. OTRĘBSKI, Jan. Why has the printing of the calvinist Bible translated by Chyliński been interrupted? *Iš Biblia litewska Chylińskiego. Nowy Testament*. Poznań: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1958, vol. 2, p. 69–71.
31. PACZKOWSKI, Józef. Die sogenannte Chyliński'sche Bibel. Bibliographische Beiträge. *Centralblatt für Bibliothekswesen*. Zwölfter Jahrgang. Leipzig, 1895, p. 458–467.
32. QUANDT, Jacob. *Vorrede zur Königsberger litauischen Bibel*. Königsberg, 1735.
33. REINHOLD, Heinrich. Die sogenannte Chylinskische Bibelübersetzung. *Mitteilungen der Litauischen Literarischen Gesellschaft*. Heidelberg, 1895, no. 4, Heft 2(20), p. 105–163.
34. REINHOLD, Heinrich. Die Bibelübersetzung von Chyliński. *Mitteilungen der Litauischen Literarischen Gesellschaft*. Heidelberg, 1896, no. 4, Heft 3(21), p. 207–273.
35. ROZBICKI, M. J. Between East-Central Europe and Britain: Reformation and Science as Vehicles of Intellectual Communication in the Mid-Seventeenth Century. *East European Quarterly*, 1996, no. 30 (4), p. 401–411.
36. SKARDŽIUS, Pranas. Die slawischen Lehnwörter im Altlitauischen. *Iš. Rinkiniai raštai* 4. Sudarė A. Rosinas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1998.
37. STANKIEWICZ, Maurycy. *Wiadomość o Biblii litewskiej, drukowanej w Londynie 1663 roku, i o wrzekomym jęj tłomaczu Samuelu Bogusławie Chylińskim*, *Studia bibliograficzne nad literaturą litewską*. Kraków: Księgarnia S. Gebethnera i Spółki, 1886, vol. 1.
38. STEELE, R. Materials for the history of the Lithuanian Bible. *The Library: A Quarterly Review of Bibliography and Library Lore*. London: Ed. by T.Y.W. Macalister and Alfred W. Pollard. New series, 1907, vol. 8, p. 60.
39. TREPKA, M. E. Biały kruka bibliograficzny. *Kraj*, 1893, no. 29, p. 7.
40. WISŁOCKI, Władysław. *Przewodnik Bibliograficzny: miesięcznik dla wydawców, księgarzy, antykwaryów jako też czytających i kupujących książki wydawany przez dra Władysława Wisłockiego*. Kraków: Władysław Wisłocki, p. 1886–88.
41. WITTE, Henning. *Diarium Biographicum, in quo scriptores seculi post natum Christum XVII. praecipui* <...> *magno adducuntur numero*. Gedani: Hallervord, 1688.

42. WOLTER, Eduard. Об этнографической Поездке по Литве и Жмуди Льтом 1887 года привать доцента Э. А. Вольтера. Приложение к LVI-му тому записокъ Импер. Академии Наукъ 5. Санктпетербургъ, 1888.

43. WOLTER, Eduard. Zur Chylinskischen Bibelüberfetzung v. J. 1660. *Mitteilungen der Litauischen Litterarischen Gesellschaft*. Heidelberg, 1894, Heft 19, p. 61–63.

44. ZINKEVIČIUS, Zigmas. *Senujų raštų kalba* 3. Vilnius: Mokslas, 1988.

PHOTOGRAPHICAL IMAGES OF THE LOST BERLIN COPY OF CHYLINSKIS' OLD TESTAMENT RECOVERED

GINA KAVALIŪNAITĖ

Abstract

The article briefly outlines the circumstances of the printing of Chylinskis' Bible and of its discontinuation. Chylinskis' Lithuanian bible translation was the first to be at least partly published in print. His undertaking enjoyed the support of the most enlightened European minds of his day, as well as of King Charles II of England. The article gives an overview of the 17th and 18th century publications testifying to the renown of this bible. Numerous European bibliographies mention it probably without their authors having seen it. The circumstances of the discovery, in the 19th century, of the three known copies, including the only now extant copy, that of the British Library, are described. The known copies were of unequal size: the Vilnius copy had 416 pp. and ended with Psalm 40; the Berlin copy had 384 pp. and ended with Job 6; the London copy, the smallest, has 176 pp. and ends with Joshua 16. During the preparations for a facsimile edition of the only extant copy of Chylinskis's bible, a complete, qualitatively satisfying photographic reproduction of the Berlin copy was discovered in the Manuscript Department of Vilnius University Library. For Lithuanian cultural history this is an important discovery, as the 200 pages with which the text known from the London copy is now being supplemented had never been published and was, until recently, thought to be lost forever.

ATRASTA CHYLINSKIO SENOJO TESTAMENTO DINGUSIO EGZEMPLIORIAUS KOPIJA

GINA KAVALIŪNAITĖ

Santrauka

Straipsnyje trumpai pristatomos Chylinskio Biblijos (Londonas, 1660) spausdinimo aplinkybės. Chylinskio Biblija yra pirmas spausdintas lietuviškas Šventojo Rašto vertimas. Chylinskis išvertė visą Bibliją, bet išspausdinta tik tai Senojo Testamento dalis iki 40 psalmės. Chylinskio Biblijos rengimą rėmė šviesiausi to meto Europos veikėjai, tarp jų ir Anglijos karalius Karolis II. Straipsnyje apžvelgiami XVII–XVIII amžiaus bibliografiniai leidiniai, kuriuose nurodytas Chylinskio Biblijos išspausdinimo fak-

tas. Daugelis Europos bibliografų rašė apie šią knygą, nors patys jos greičiausiai nebuvo net matę; straipsnyje taip pat aprašomos trijų Chylinskio Senojo Testamento vertimo spausdintų egzempliorių atradimo XIX amžiaus pabaigoje aplinkybės. Žinomi trys Chylinskio Senojo Testamento dalies egzemplioriai yra nevienodos apimties: Vilniaus egzempliorius turi 416 puslapių ir baigiasi ties 40 psalme, Berlyno egzempliorius apima 384 puslapius ir siekia Jobo knygos 6 skyrių. Vienintelis iki šių dienų išlikęs Londono egzempliorius yra pats mažiausias, 176 puslapių, ir baigiasi Jozuės 16 skyriumi.

Rengiant spaudai šio egzemplioriaus fotografuotinį leidimą Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje buvo atrasta pilna, gana geros kokybės Berlyno egzemplioriaus kopija. Lietuvių kultūros istorijai tai labai svarbus atradimas, nes Berlyno egzempliorius papildė Londono egzemplioriaus tekstą 200 puslapių teksto, kuris niekuomet nebuvo publikuotas ir ligi šiol laikytas pražuvusiu amžiams.